

مقدمه

اقتصاد صنعتی شاخه‌ای از علم اقتصاد است که از اوایل دهه هفتاد در برنامه درسی تعدادی از دانشکده‌های اقتصاد کشور به‌عنوان واحد درسی اختیاری قرار گرفت و به مرور از استقبال استادان و دانشجویان بیشتری برخوردار شد. در حال حاضر اقتصاد صنعتی در برنامه درسی دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تعدادی از دانشگاه‌های کشور گنجانده شده است. علی‌رغم افزایش توجه به آن هنوز موضوع و سؤالاتی که این شاخه از علم اقتصاد به آن پاسخ می‌دهد به روشنی تبیین نشده است. بر این اساس باید به چند سؤال اساسی در زمینه اقتصاد صنعتی پاسخ داد: اول آنکه اقتصاد صنعتی چیست و چگونه تعریف می‌شود؟ دوم، روش‌شناسی و شیوه تحلیل و تبیین مسائل در این رشته چگونه است؟ و سوم آنکه سؤالات اساسی اقتصاد صنعتی چیست؟

هدف این کتاب پاسخ دادن به سؤالات فوق است. مطالعه سیر تحولات اقتصاد صنعتی راه ساده‌ای است که به کمک آن می‌توان به جواب سؤالات فوق دست یافت. اگرچه مطالعه درباره صنعت به سالیان دور برمی‌گردد، عده‌ای از اقتصاددانان معتقدند که اولین تلاش منسجم و علمی در حوزه اقتصاد صنعتی مربوط به آلفرد مارشال با انتشار آثاری چون *اصول علم اقتصاد و اقتصاد صنعت* است. از سوی دیگر، این عقیده وجود دارد که اقتصاد صنعتی به شکل فعلی خود از دهه ۵۰ و با انتشار آثار بن (Bain) شکل گرفت. البته بن خود متأثر از تعالیم میسن (Mason) و سایر اقتصاددانان در دانشگاه هاروارد بود.

موضوع محوری اقتصاد صنعتی درک این مسئله است که فعالیت بنگاهها برای پاسخ به نیاز مصرف‌کنندگان چگونه هدایت می‌شود. اقتصاد صنعتی را می‌توان

به عنوان شاخه‌ای از علم اقتصاد تعریف کرد که موضوع آن بررسی نحوه کارکرد بازارها در یک نظام مبتنی بر کارآفرینی است. همچنین در تعریف دیگر می‌توان آن را شاخه‌ای از علم اقتصاد دانست که عناصر مؤثر در شکل‌گیری ماهیت بازار را جهت تنظیم سیاستهای عمومی و سیاستهای صنعتی تنظیم می‌کند. علاوه بر تعاریف فوق، تعاریف دیگری در فصل اول این کتاب ارائه شده است. با توجه به تعاریف فوق به نظر می‌رسد که اقتصاد صنعتی و اقتصاد خرد بسیار شبیه به هم هستند. البته این امری است انکارناپذیر که اقتصاد خرد و اقتصاد صنعتی از هم‌پوشانی بالایی برخوردارند، ولی باید به این نکته توجه کرد که در نظریه خرد، صرفاً استحکام نظریه‌ها و صحت نتایجی که از فروض مربوط به دست می‌آید مورد توجه است. اما در اقتصاد صنعتی دنیای واقعی و محیط اقتصادی واقعی و تنظیم سیاستهای عمومی مورد توجه قرار می‌گیرد. تمرکز تحلیلهای اقتصاد خرد بر ساختارهای ساده بازار است، در حالی که در اقتصاد صنعتی بازارهای واقعی که بسیار دور از بازار رقابت و انحصار کامل هستند مورد بررسی قرار می‌گیرند. نوع متغیرهایی که در اقتصاد خرد و اقتصاد صنعتی به کار گرفته می‌شوند متفاوت‌اند. اقتصاد صنعتی بر قدرت تبیین و پیش‌بینی تأکید دارد. تحلیلهای اقتصاد صنعتی ترکیبی از رویکرد اثباتی و هنجاری است، در حالی که اقتصاد خرد ریشه در اقتصاد اثباتی دارد.

علی‌رغم توضیحات فوق تعدادی از اقتصاددانان معتقدند اقتصاد صنعتی از اقتصاد خرد جدا نیست و در واقع از آن به عنوان اقتصاد خرد کاربردی یاد کرده و آن را در حوزه اقتصاد تجربی طبقه‌بندی می‌کنند. برخلاف این عقیده، اقتصاددانان صنعتی دیدگاه فوق را نمی‌پذیرند و معتقدند اقتصاد صنعتی، هم در حوزه نظری و هم در حوزه تجربی موضوعیت دارد و اساساً مطالعات تجربی، منجر به معرفی نظریه‌های جدید در حوزه اقتصاد صنعتی و اصلاح برخی از نظریه‌های قبلی شده است؛ مثل نظریه دانشمندان مختلف در مورد موانع ورود به بازار، نظریه قیمت‌گذاری حدی، نظریه بازارهای منازعه‌ای، نظریه درباره علل تمرکز و یا رابطه بین سودآوری و تمرکز. همچنین نظریه‌های مختلفی درباره برخورداری از صرفه‌های

مقیاس و صرفه‌های تنوع در حوزه اقتصاد صنعتی شکل گرفته‌اند. در مجموع می‌توان گفت «نظریه بنگاه» محور اساسی اقتصاد صنعتی است و در مطالعات این حوزه از علم اقتصاد به محیط واقعی تجاری و بازارهای واقعی توجه می‌شود. بیشتر تحلیل‌های اقتصاد صنعتی ناظر به بازار انحصار چندجانبه است و از نتایج این مطالعات، در حوزه سیاست‌گذاری برای ارتقای رقابت و افزایش رفاه اقتصادی استفاده می‌شود. با استفاده از نتایج مطالعات اقتصاد صنعتی می‌توان تعیین کرد کدام فعالیت‌های اقتصادی به بخش خصوصی و کدام به بخش عمومی واگذار شود. همچنین می‌توان تعیین کرد کدام بازارها تحت مقررات تنظیم بازار قرار گرفته و کدام بازارها از شمول این مقررات خارج شوند.

همان‌گونه که اشاره شد، تأکید اقتصاد صنعتی بر بازارهای واقعی و مطالعه آنهاست. بر همین اساس این کتاب به ترتیبی طراحی شده است که دانشجو پس از آشنایی با موضوع، سؤالات اساسی و نظریه‌های متنوع اقتصاد صنعتی، با مطالعات تجربی و کاربردی این حوزه از علم اقتصاد نیز آشنا شود. فعالیت‌های تجربی مطرح شده در این کتاب بیشتر مربوط به بازارهای صنعتی ایران است و شاید از این نکته بتوان به‌عنوان ویژگی این کتاب یاد کرد.

فصل اول مقدمه‌ای برای آشنایی با اقتصاد صنعتی است. در این فصل واژه‌های اساسی، تعاریف و سؤالات اصلی اقتصاد صنعتی معرفی می‌شوند. علاوه بر این سیر تحولات اقتصاد صنعتی در قالب معرفی مکاتب مختلف اقتصاد صنعتی توضیح داده می‌شود. مکتب هاروارد یا ساختارگرایی به‌عنوان جریان اصلی اقتصاد صنعتی معرفی می‌شود و عقاید این مکتب و توصیه‌های سیاستی پیروان این مکتب با جزئیات توضیح داده می‌شود. قوانین ضد انحصار و سیاست‌های رقابتی ریشه در این مکتب دارند و در کشورهای مختلف تحت تأثیر تعالیم این مکتب، قوانین رقابتی و مبارزه با انحصار شکل گرفته است. مکتب شیکاگو در نقطه مقابل مکتب هاروارد و در ادامه فصل اول معرفی می‌شود. پیروان این مکتب مخالف تحت نظم قرار دادن بازارها هستند و معتقدند انحصار امری است نادر و گذرا.

فصل دوم به بازار و طبقه‌بندی آن اختصاص یافته است. از آنجا که فعالیتهای بنگاه در بازار تحقق می‌یابد، هرگونه اظهار نظر در مورد وجود رفتارهای رقابتی یا غیر رقابتی در بازار، مستلزم تعیین حدود بازار و یا تعریف آن است. در این فصل انواع طبقه‌بندی بازار معرفی می‌شوند. تعریف بازار از جمله نکات اساسی است که در الگوهای قانون رقابت نهادهایی چون بانک جهانی، آنکتاد (UNCTAD) و سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD) بر آن تأکید شده است.

رقابت و مفاهیم مختلف آن در فصل سوم توضیح داده می‌شوند. در این فصل مفهوم نئوکلاسیک رقابت همراه با رقابت مؤثر و فرایند رقابت واقع‌گرایانه به بحث گذاشته می‌شود. مقایسه عملکرد بازار رقابت با بازار انحصاری در پایان فصل سوم مورد توجه قرار می‌گیرد.

در فصل چهارم صرفه‌های مقیاس و جنبه‌های مختلف آن به بحث گذاشته می‌شود. دانشجویان با مفهوم صرفه‌های مقیاس در اقتصاد خرد به طور مختصر آشنا می‌شوند، اما ابعاد مختلف صرفه‌های مقیاس در اقتصاد صنعتی قابل طرح است. در این فصل صرفه‌های مقیاس در سطوح مختلف فعالیت بنگاه معرفی شده و عوامل مؤثر در بروز صرفه‌های مقیاس - در هر یک از این سطوح فعالیت - شرح داده می‌شود. انواع روشهای موجود برای اندازه‌گیری صرفه‌های مقیاس و سایر مفاهیم مرتبط با آن، مثل صرفه‌های تنوع معرفی می‌شوند. همچنین میزان برخورداری صنایع ایران از صرفه‌های مقیاس در همین فصل بررسی می‌شود.

تمرکز صنعتی یکی از جنبه‌های اساسی ساختار هر بازار (صنعت) است و فصل پنجم به طور مفصل به این بحث می‌پردازد. اساساً در بسیاری از مطالعات تجربی برای ارزیابی میزان رقابت و یا انحصار، از شاخص تمرکز استفاده می‌شود. در این فصل مفهوم تمرکز، شیوه‌های اندازه‌گیری تمرکز، اصول متعارف برای ساختن شاخص تمرکز، و نظریه‌های مختلف درباره تمرکز توضیح داده می‌شود. علاوه بر این، ضمن اندازه‌گیری تمرکز در بازارهای صنعتی ایران، وضعیت رقابت و انحصار در بازارهای صنعتی ایران نیز ارزیابی خواهند شد.

موانع ورود در کنار تمرکز و تمایز کالا، شرایط ساختار هر بازار را تعیین می‌کنند. در فصل ششم برای افزایش درک خود از ساختار بازار، موانع ورود به بازار را بررسی می‌کنیم. در این فصل دیدگاه دانشمندان مختلف از جمله بن، استیگلر، دمستر و برازن راجع به علل بروز موانع ورود به بازارها بررسی می‌شود. نظریه‌های مهمی همچون قیمت‌گذاری حدی و قیمت‌گذاری تهاجمی، رفتار بنگاه‌های قدیمی و تأثیر آنها در بروز موانع ورود به بازار، در این فصل معرفی می‌شوند. معرفی الگوی «بنگاه مسلط» و اندازه موانع ورود به بازارهای صنعتی، پایان بخش فصل ششم است. تعریف قدرت انحصاری، عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن و آثار بازاری قدرت انحصاری موضوع فصل هفتم است. در این فصل در مورد جنبه‌های مختلف قدرت انحصاری و روش‌های کسب آن و نیز شیوه‌های اعمال قدرت انحصاری و استمرار آن بحث می‌شود. شاخص لرنر، رفاه از دست رفته و شاخص راتچیلد، به همراه سایر شاخصهای اندازه‌گیری قدرت انحصاری، در ادامه فصل هفتم معرفی می‌شوند.

فصل هشتم به تبلیغات و نظریه‌های مختلف راجع به آن اختصاص دارد. تبلیغات یکی از جنبه‌های مهم رفتاری است که می‌تواند در شکل‌گیری ماهیت رقابت در بازار مؤثر باشد. بر همین اساس در فصل هشتم، به رابطه تبلیغات و تمرکز و نظریه‌های مختلف درباره چگونگی تأثیر تبلیغات بر عملکرد بازار می‌پردازیم. سپس الگوی مخارج که شدت تبلیغات را به کشش قیمتی و کشش تبلیغاتی تقاضا ربط می‌دهد، ارائه شده است.

برای فهم بهتر مباحث مطرح شده در هر فصل، از تعدادی مثال و تمرین استفاده شده که پاسخ آنها یا در همانجا و یا در انتهای آن فصل ذکر شده است. همچنین برای تکمیل موضوع، در پایان هر فصل سؤالات متنوعی در قالب خودآزمایی ارائه شده است.